

**К. М. ВЕНТЦЕЛЬ ЯК ЗАСНОВНИК
«БУДИНКУ ВІЛЬНОЇ ДИТИНИ»**

Сучасна педагогічна думка прагне до синтезу всього цінного, що є в педагогічній спадщині, тому досвід, вивчений і заново переосмислений, дає можливість інакше поглянути на актуальні проблеми педагогіки, знайти шляхи їх вирішення, визначити перспективи руху до нових духовно-моральним виховним відносинам. Будь-що нове неможливо створити без критичного аналізу минулого, що не лише збереже від повторення старих помилок, а й стане фундаментом для зародження та розвитку нових креативних ідей, використання успішного досвіду минулих поколінь у практиці сьогодення. У зв'язку з цим видається своєчасним звернення до педагогічної спадщини К. М. Вентцеля (1857–1947), який проголосив «культ дитини» і створив «Декларацію прав дитини» в 1917 році.

Вивченню педагогічних поглядів К. М. Вентцеля присвячені роботи М. В. Богуславського, Б. М. Бім-Бада, С. Ф. Єгорова, Г. Б. Корнетова, З. І. Равкіна, Е. А. Плеханова, В. Г. Прянікова, М. Є. Стеклова, Є. М. Шіянова та ін.

Філософсько-антропологічні погляди К. М. Вентцеля розглянуті в дисертаційному дослідженні І. М. Гелашвілі, ідеї космічної педагогіки – у роботі І. М. Пушкіної. До аналізу філософських і психолого-педагогічних положень вченого зверталися А. А. Валєєв, Л. Л. Ворошилова, В. В. Зайцев, Є. В. Іванов, Т. І. Лобачова, С. П. Радіонова, Н. В. Самойліченко, Т. П. Толмачова та інші дослідники. Разом з тим, залишаються недостатньо глибоко вивченими ідеї К. М. Вентцеля про гармонізації виховних відносин. Цілісного дослідження даного аспекту педагогічної спадщини вченого не здійснювалося.

Аналіз етико-філософської, психолого-педагогічної літератури та педагогічної практики дозволяє констатувати, що в сучасному обутворенні виникає ряд об'єктивних протиріч між: декларуванням цінності, унікальності кожної дитини, педагогіки ненасильства і недостаточність рівнем компетентності педагогів і батьків у вирішенні даного питання; необхідністю гуманних виховних відносин педагога і дітей та реалізованими на практиці недостатньо ефективними способами організації педагогічної взаємодії; необхідністю вивчення і осмислення гуманістичних ідей К. М. Вентцеля про гармонізацію виховних відносин і недостатньою їх вивченістю педагогічною громадськістю.

Метою нашої статті є вивчення педагогічного досвіду К. М. Вентцеля у створенні «Будинку вільної дитини».

Кінець XIX – початок XX століття можна назвати одним із найвизначніших періодів в історії педагогіки, який ознаменувався як час змін та сміливих експериментів у галузі виховання, освіти і науки, прикладом чого є теорія вільного виховання, яка того часу була однією з найважливіших течій у дореволюційній педагогіці.

Незважаючи на те, що сучасні соціокультурні та політично-економічні умови відрізняються від умов кінця XIX – початку XX століття, теорія вільного виховання потребує вивчення та аналізу з позиції сучасних методологічних підходів. У цьому контексті зростає інтерес до представників названої теорії: Ф. Гансберга, Г. Гаудіга, Е. Кей, М. Монтесорі, О. Нілла, Л. Толстого, С. Шацького та багатьох інших, вивченням педагогічної спадщини яких займаються Н. Кеберле, Я. Миньой, В. Миценко, М. Регалюк, Н. Самойличенко та ін. Найвідомішим представником теорії вільного виховання є К. М. Вентцель (1857–1947 рр.). На жаль, ім'я Костянтина Миколайовича в сучасних підручниках з історії педагогіки згадується дуже рідко. І це велика втрата, адже його педагогічна спадщина переповнена ідеями виховання, навчання та розвитку дітей. Його погляди були наскільки прогресивні та далекоглядні, що виходили за межі того часу. Це ставало причиною нерозуміння його однодумцями і прихильниками інших теорій.

В основі педагогічної діяльності К. Вентцеля стояла теорія вільного виховання, яку він практично втілював у створеному ним «Будинку вільної дитини».

«Вільне виховання» – це течія у педагогіці другої половини XIX – початку XX століття, в основу якої покладено твердження, що розвиток дитини не повинен нічим обмежуватись, що природа, заклавши в дитині певні задатки і здібності, протистоїть їх обмеженню.

В європейських країнах ця течія з'явилась ще XVII столітті і була пов'язана з вченням Ж.-Ж. Руссо – прибічника природного виховання.

У XIX столітті цю теорію розвивали шведський педагог Е. Кей, у Франції – С. Фора, яка заснувала притулок «Вулик», де не було покарань і заохочень, релігійного, морального виховання, велику увагу приділяли добровільній праці дітей та підлітків.

Італійський педагог М. Монтесорі вважала, що дорослі не мають права втручатися в духовний розвиток дітей, а лише повинні створити всі необхідні умови для їх життя. Ці ідеї М. Монтесорі втілила у створеному нею «Будинку дитини».

В Росії Л. Толстой, працюючи у школі для дітей бідних селян в Ясній Полянї, дійшов до висновку, що у процесі виховання досконала природа дитини калічиться фальшивою культурою дорослих.

На початку XX століття ідеями «вільного виховання» захоплювались такі прогресивні педагоги як Костянтин Миколайович Вентцель (1857–1947), Станіслав Теофілович Шацький (1878–1934) та інші, які хотіли

змінити існуюче суспільство шляхом нового виховання.

С. Т. Шацький свою діяльність підпорядкував педагогічній концепції: «створити дітям умови для розвитку їх задатків та їх культурного задоволення». За його участі були організовані клуби для дітей за інтересами, що стали прообразами створених у радянські часи Будинків та Палаців піонерів. Під керівництвом С. Т. Шацького було організовано літню трудову колонію «Бадьоре життя». Самообслуговування, самоуправління, робота в саду, на городі, в майстернях і на кухні – основи соціальної педагогіки С. Т. Шацького, що були впроваджені в цій колонії. Основні ідеї та підсумки педагогічного досвіду викладені педагогом у статтях «Завдання товариства «Дитяча праця й відпочинок» та «Що таке клуб?». Яскравим прибічником теорії вільного виховання був К. М. Вентцель.

Костянтин Миколайович Вентцель народився 7 грудня 1857 р. у Петербурзі в сім'ї чиновника. У вісім років його віддали на навчання до гімназії. У 1872 р. батьки переїхали до Варшави, де Костянтин Вентцель вступив до 4 класу класичної гімназії. Після переїзду батьків до Вільного, він навчався у Віленському реальному училищі, яке закінчив у 1875 р. Того ж року Костянтин Миколайович вступив до Технологічного інституту (Санкт-Петербург) на юридичний факультет.

У 1884 р. Костянтину Вентцелю довелося переїхати до Воронежу, де він приєднався до революційно налаштованої молоді, у зв'язку з чим у 1885 році був заарештований та відправлений до в'язниці на 13 місяців. У цей час він почав посилено займатися вивченням питань моралі та виховання [6, с. 74].

Із другої половини 90-х років XIX століття Костянтин Вентцель починає захоплюватися питаннями педагогіки і стає одним із найвідоміших представників теорії вільного виховання. Власну ідею Костянтин Вентцель втілює у життя 1 вересня 1906 року в Москві, відкривши «Будинок вільної дитини» для дітей віком від 5 до 10 років, який проіснував до 1909 року. Серед причин такого швидкого закриття школи науковці називають недостатність фінансування, відсутність постійного керівника та односторонність серед батьків [5, с. 243]. Однак слід прислухатися до оцінки, яку дала одна із засновниць «Будинку» О. О. Горбунова-Посадова: «Він приніс багато радості, здоров'я, бадьорого настрою, віру у свої сили, любов до праці розумової та фізичної» [1, с. 63]. Саме тому досвід діяльності цієї школи викликає інтерес, незважаючи на те, що багато ідей на практиці не виправдали сподівань.

«Будинок вільної дитини» – освітньо-виховний заклад, який сам автор називав педагогічною спільнотою, що складалася з дітей, вихователів та батьків. Костянтин Миколайович прагнув бачити його маленькою господарською одиницею та трудовою асоціацією, в якій діти й дорослі працювали б на користь усій громаді. У статті «Роль виробничої праці в «Школі майбутнього»» Костянтин Вентцель зазначив: «Виробнича

праця є основною, головною справою, а книжне навчання – додатковим, і воно буде органічно пов'язане з виробничою працею й природно витікатиме з неї, й природно вести до неї» [4, с. 43]. Таким чином «Будинок вільної дитини» був представлений творчими майстернями, в яких проходило життя школи.

Беручи за основу виробничу працю, Костянтин Вентцель мав дві мети: з одного боку, це була суспільно-корисна праця, яка надавала можливість дітям втілити свої творчі ідеї в життя, а з іншого – давала змогу забезпечувати матеріальну базу освітньо-виховного закладу. В цьому й полягала головна ідея «Будинку вільної дитини» – створення самими дітьми власної школи, в якій їм хотілося б навчатися, виховуватися, розвиватися творчо, духовно та морально. Аналізуючи діяльність закладу, слід зауважити, що свобода дитини проявлялася абсолютно в усьому. Так, наприклад, учні школи повинні були брати участь у складанні розкладу власних занять. За задумом Костянтина Вентцеля, це було для них усвідомленим здійсненням поставленої перед собою мети, реалізацією плану, який вони самі розробили, а не турботливо нав'язаного дорослими. Час у школі розподілявся на п'ять частин:

- 1) суспільно-корисна праця;
- 2) задоволення дитячої допитливості та наукових запитів;
- 3) систематичні, але вільні заняття виробничою працею;
- 4) заняття мистецтвом;
- 5) частина часу, присвячена відпочинку: задоволення фізіологічних потреб, ігри, фізичні вправи та ін.

Цікавою новаторською ідеєю була позиція Костянтина Миколайовича щодо вивчення навчальних предметів. У «Будинку вільної дитини» не існувало поняття «урок», його замінили вільні заняття. Це ж саме стосувалося і навчальних програм та підручників, від яких автор також відмовився. Учні повинні були самі складати власну «книгу знань», в якій було б викладено зміст всього ними дослідженого. Ця книга була цінною для дітей, тому що нагадувала не лише про їх розумову роботу, а й про боротьбу та зусилля, і це ставало живим символом досягнутих перемог, стимулом до наступних звершень.

Створення власних книг не виключало використання вже існуючих підручників, хоча їхня мета дещо відрізнялася: вони використовувалися як наукові твори відомих дослідників у певній галузі знань.

Костянтин Миколайович вважав, що набагато важливіше знайомити дітей із процесом досягнення істини, ніж з кінцевим результатом. Такий підхід є зрозумілим, адже перший варіант нас пробуджує до пошуку, а другий, у більшості випадків, приводить до пасивного поглинання інформації.

Особливо цінні погляди Костянтина Миколайовича про завдання виховання, яке, на думку педагога, полягає не в тому, щоб адаптувати

дитину до існуючих норм, а в тому, щоб створити умови для розвитку творчої особистості, яка б змогла побудувати ідеальне суспільство.

Єдиним способом здійснення цього завдання автор убачав звільнення дитини за допомогою трьох чинників – етичного, педагогічного та політичного (звільнення дитини, звільнення педагога, звільнення суспільства). Не заперечуючи фундаментальної ролі вчителя у формуванні особистості учня, Костянтин Вентцель наголошував, що головне в його діяльності – правильно підібрати метод звільнення в дитині творчих сил, шляхом пробудження в ній духу пошуку, дослідження, творчості.

Увесь процес навчання повинен мати характер досягнення дитиною власних цілей. Це проявляється в тому, що учитель разом із учнями повинен розробляти плани занять, які мають бути тісно пов'язані з життям дитини та її інтересами. Такі ідеї кардинально відрізнялися від головної концепції тогочасної школи.

У статті «Ідеальна школа майбутнього» Костянтин Вентцель звернув увагу на методи роботи: «Метод роботи повинен бути методом звільнення в дитині творчих сил» [2, с. 1]. «Будинок вільної дитини» нерозривно пов'язаний із творчістю, саме тому Костянтин Миколайович великого значення надавав мистецтву. Він уважав, чим раніше розвинеться в дітей смак до великих, глибоких творів літератури, тим менше нам доведеться боятися згодом того негативного впливу, який на них може мати навколишнє середовище.

Мистецтво «Будинку вільної дитини» тісно було пов'язане з життям учнів, з їх душевним станом, з тими образами, які природно й мимоволі в них народжуються. Педагог наполягав на тому, що на дитину треба дивитися не як на учня, а як на маленького художника, якому потрібно лише допомагати вдосконалюватися й знаходити самостійно все кращі й кращі форми для втілення краси. Саме тому мистецтво в «Будинку вільної дитини» перебувало в нерозривному зв'язку з продуктивною працею та навчальними предметами. Одним із прикладів, який підтверджує зв'язок мистецтва і науки, є заняття рідною мовою. Якщо діти писали яку-небудь розповідь зі свого життя або фантазували, їм пропонували ілюструвати певні моменти. Для прикладу можна навести й урок географії, на якому учні створювали власний атлас.

Говорячи про роль і значення мистецтва в житті «Будинку вільної дитини», не можна, звичайно, обійти увагою роль музики і співу, за допомогою яких можна розкрити творчий потенціал дитини. Костянтин Вентцель наголошував, що музика повинна йти назустріч природнім потребам дитини, сприяти її вільному гармонійному розвитку і вести до найбільшого розвитку її творчих сил. Крім виховання та розвитку дітей, не залишалося поза увагою і таке актуальне питання, яке потребує і сьогодні педагогічного вирішення, як гендерна рівність та виховання.

Костянтин Вентцель у своєму «Будинку вільної дитини» важливу

роль надавав статевого вихованню. Хлопчики виховувалися разом із дівчатками, до того ж і ті й інші однаково брали участь в усіх роботах і заняттях у Будинку. К. Вентцель уважав, що спільне виховання хлопчиків та дівчаток є найкращим засобом для створення товариських стосунків між ними, заснованих на взаємній повазі один до одного. Лише шляхом спільного виховання, розпочатого в ранньому віці й до повної фізичної і духовної зрілості, можна сподіватися досягнути між різними статтями здорових, нормальних, природних стосунків і можна з успіхом боротися проти статевої розпушеності з того чи іншого боку.

Не забували в «Будинку вільної дитини» і про моральне та релігійне виховання, в чому дійшли висновку, що кращому вирішенню цього завдання сприятимуть не уроки моралі і не уроки релігії, а вільне особистісне спілкування педагогів, батьків та дітей щодо цих питань. Учителі повинні організувати навчально-виховний процес таким чином, щоб у вихованців формувалася власна активна життєва позиція та свідомий вибір релігійного світосприйняття: «Моральність та релігія, це занадто цінні надбання, щоб їх можна було насаджувати примусово, вони повинні бути результатом самостійної внутрішньої роботи дитини, а не продуктом зовнішньої дресури», писав Костянтин Вентцель [8, с. 93]. При цьому ні учитель, ні батьки не повинні стояти осторонь, а навпаки – вони повинні спостерігати за становленням духовно-морального образу дитини й у разі необхідності допомогти їй знайти свій шлях за допомогою бесід. Спілкування і розмови з дітьми можуть виникати абсолютно несподівано, не у визначені години, і чим несподіваніше виникають вони, тим щирішими стають.

Ідеї вільного виховання Костянтина Вентцеля виявилися занадто складною для повноцінного сприйняття та успішної реалізації на практиці в умовах радянської влади. Теорія вільного виховання не змогла зайняти свою нішу в освітній системі Радянського Союзу, а погляди автора були визнані утопічними. Однак, крізь призму сьогодення часу однозначно не можна сказати, що ідеї вільного виховання та, зокрема, «Будинок вільної дитини», не мали б права на існування сьогодні. Адже, проводячи паралель між сьогоденним пріоритетом освіти Костянтин Вентцель, мимоволі починаєш знаходити багато спільного. Так, в освітній системі ХХІ століття характерним є розвиток дитини творчого потенціалу, чого головним чином прагнув Костянтин Миколайович. Звісно, що багато із запропонованих ідей Костянтином Вентцелем як тоді, так і зараз не змогли б повноцінно реалізуватися. Але це не означає, що абсолютно вся теорія вільного виховання, розроблена Костянтином Миколайовичем Вентцелем, не має права на існування сьогодні. Так, наприклад, залишається актуальним підхід до вивчення навчальних предметів не шляхом пасивного отримання інформації, а стимулювання до здійснення нехай навіть незначного, але особистого відкриття.

Заслуговує на увагу й створення власних підручників дітьми, виробнича діяльність учнів, орієнтована на забезпечення матеріальної бази закладу, ліберальне ставлення до релігійного та морального виховання. Досліджувані нами ідеї вільного виховання Костянтина Миколайовича Вентцеля, запровадженні в «Будинку вільної дитини», лише підтвердили факт актуальності та значущості його педагогічної спадщини для сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуславський М. В. Очерки истории отечественного образования XIX–XX веков / М. В. Богуславський. – М. : Изд-во Московского Культурологического лицея № 1310, 2002. – 96 с.
2. Вентцель К. Н. Идеальная школа будущего / К. Н. Вентцель // Свободное воспитание. – 1908–1909. – № 8. – С. 1–28.
3. Вентцель К. Н. Новые пути воспитания и образования детей / К. Н. Вентцель. – М., 1910. – 111 с.
4. Вентцель К. Н. Роль производственного труда в «Школе Будущего» / К. Н. Вентцель // Свободное воспитание. – 1907–1908. – № 1. – С. 43–52.
5. Днепров Э. Д. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX в. / Э. Д. Днепров, С. Ф. Егоров, Ф. Г. Паначин, Б. К. Тебиев. – М. : Педагогика, 1991. – 448 с.
6. Королев Ф. Ф. К. Н. Вентцель – виднейший представитель теории свободного воспитания (1857–1947) / Ф. Ф. Королев // Советская педагогика. – 1964. – № 4. – С. 73–91.
7. Минюй Я. Развитие идей свободного воспитания в России в конце XIX – начала XX в. : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Ян Минюй. – СПб., 2004. – 146 с.
8. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 68 с.